

Remélhetően a kiadványokkal új korszak kezdődik a magyar–magyar tudományosság kérdéseinek elemzését, valamint a vonatkozó társadalmi stratégiák kidolgozását illetően. Ugyanis a kötet és a melléklet az ilyen típusú kiadványokkal szemben támasztható mindkét elvárásnak eleget tesz: a kisebbségi léthelyzetben élő magyar közösségek tudományosságáról körképet nyújt, és a tudományszervezés és -értékelés alapvető kérdéseit illetően elemzéseket tartalmaz. Megjegyzendő, hogy teljesebb lett volna a szemle Horvátország, Szlovénia és Ausztria magyar tudományos műhelyeinek és ezek tevékenységének a bemutatásával, ugyanis a szerkesztő Erdély, Felvidék/Szlovákia, Vajdaság, Kárpátalja magyar tudományosságának szentelt külön fejezetet. A bemutatók nem azonos módszertani alapon készültek, miközben Erdély vonatkozásában az elemzés dominál, a többi régiók tudományosságát taglaló szövegek inkább leíróak. Igen érdekes és elég sok kérdést felvető körképet kapunk, mindenekelőtt a tudományos integráció lehetséges módzatait illetően.

Figyelemre méltó az Erdélyre vonatkozó elemzésekben (szerzők: Salat Levente és Bíró A. Zoltán) megjelenő világos szándék arra, hogy a tudományossággal kapcsolatos alapvető kérdésekről – a tudományosság „rendszeré”, intézményesültségi modellek, eredmények és ezek értékelése – elméleti igénnyel szóljanak. Miközben Salat Levente a kutatóhelyeket három kategóriába sorolja (állami, magán és civil szervezeti keret), Bíró A. Zoltán négy domináns modellt jelöl meg (egyéni/nem intézményes kutatás, nonprofit alapú tudományos műhelyek, egyetemi tanszékekhez kapcsolódó kutatóhelyek és állami/román intézményi keretben végzett tudományos tevékenység). Véleményem szerint a

besorolás kérdése alapvető, kihat a tudományos munka jellegére és az elvárható eredményeket is részben meghatározza, ezért erre külön reflektálok. És javasolok egy, a fentiek-től eltérő besorolási rendszert: az állami-központi és az önkormányzati-helyi intézmények között jelentős különbség létezik, főleg ha az etnikai kisebbség helyi többséget alkot. Ebben az esetben (Székelyföld) a helyhatósági fenntartású intézmények igenis a magyar tudományosság fontos műhelyei (lásd a Székely Nemzeti Múzeum és a Csíki Múzeum tevékenységét), tehát ezek különválasztása indokolt, ugyanis központi szinten a kisebbségi tudományosság támogatása elenyésző (a Román Akadémia kolozsvári és marosvásárhelyi intézeteiben a magyar kutatók aránya 5% alatti). Ugyanakkor a civil keretekkel kapcsolatosan fontos megjegyezni, hogy ezek kialakulása – főleg, amennyiben egyetemi tanszékek háttérintézményei – éppen az egyetemi tanszéki rendszer egyfajta bírálatait jelenti, mivel a társadalomtudományok területén bár létezik magyar nyelvű oktatás, nincsenek magyar tanszékek vagy autonóm tanszéki csoportok, a magyar irodalom- és nyelvtudományi tanszékek kivételével az oktatók kutatásaikat civil keretbe emelik át. Tehát a civil és az egyetemi kutatói világ szereplői jelentős mértékben ugyanazok. Kisebbségi körülmények között a tudományos teljesítmények minősítése az átlagosnál is komplexebb feladat, érdemes felfigyelni arra, hogy Salat tanulmányában hol egyszerűen kutatókról, hol kezdő kutatókról, máshol jelentősebb vagy kiemelkedő kutatókról szól – jelzéseként annak, hogy a besorolás többnyire szubjektív.

Ha nincs megfelelő többségi állami támogatás, kiemelkedő fontosságú kérdéssé válik a magyarországi tudományos élettel kialakítandó kapcsolat (integráció), és ennek

okán az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottsága szerepe és felelőssége. A Bizottság elnöke, Görömbei András kötetnyitó elemzésében számba veszi a legfontosabb tényezőket, külön kitér a projektalapú támogatások kérdésére, miközben olyan fontos körülményre figyelmeztet, mint a kutatásokat illetően tapasztalható szétszórtság-szétaprózottság. Az MTA felelősségvállalása példaértékű, de felmerül a kérdés: mire elegendő a jelenlegi keret? Ki kell jelenteni, a mai keretek és főleg források aligha felelnek meg a Magyarország határain kívüli magyar közösségek tudományos tevékenységének helyi igények szerinti fenntartására, még kevésbé igényelt és elvárható fejlesztésére.

Ezért fontos a két kötet: elemzésként és problémakatalógusként jelzik, hogy alighanem több szinten kellene tárgyalni és egyeztetni (kormányok között, akadémiák között,

önkormányzati szinten, EU-s prioritások-ként), a kötetbe foglalt fontos számvetés eredményeit az egyes országok többségi tudományosságának felelőseivel közösen is elemezni kellene.

Bízunk abban, hogy a *Magyar–magyar interdiszciplináris kutatások, intézményi együttműködések lehetősége* című kötet és melléklete egy szükséges társadalmi párbeszédnek képezi alapját és indítékát. (Fedinec Csilla szerk.: *Magyar–magyar interdiszciplináris kutatások, intézményi együttműködések lehetősége*. Bp.: MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottsága, 2010, 222 p.; Programtervezetek. Melléklet a Magyar–magyar interdiszciplináris kutatások, intézményi együttműködések lehetősége kötethez. Bp.: MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottsága, 2010, 54 p.)

Bodó Barna

Sapientia EMTE, Kolozsvár

Egy újabb Dante-könyvről

Eredeti és kiérlelt Dante-interpretációval állt elő újabb könyvében Pál József, az ismert italianista és komparatista.

Előző, *Silány időből az örökkévalóba*. Az Isteni Színjáték *nyelvi és tipológiai szimbolizmus* (1997) című könyvében már láthatóan átgondolta a dantei főmű ikonológiáját, szimbólumainak hermeneutikáját, és kialakította alapkoncepcióját Dante egész életművével kapcsolatosan. Mostani könyve azonban ennél is tovább megy, némileg módosítja az általa korábban adott Dante-értelmezést is. Ezzel is jelentősen gazdagította az utóbbi időkben megélnéül hazai Dante-szakirodalmat.

A firenzei költő megítélését évszázadokon át az a *komplexitás* bonyolította és bonyolítja ma is, amely rá teljes mértékben jellemző. Az

életmű interpretációja elején ugyanis minden értelmezésnek azt kell tisztáznia, hogy a költőként ismert esszéista, teológus és filozófus Dante *egész opusában* hogyan jelenik meg a 13–14. században élt ember összetett koncepciója és a korszellem. Pál József erre tesz kísérletet könyvében és ezért nevezi művét maga is monográfiának. Előrebocsátjuk, hogy ennek a kitételnek a könyv sok vonatkozásban meg is felel. Mindjárt jeleznénk is, hogy más vonatkozásban további elmélyült munka vár még a szerzőre, de a magyar dantisztika más képviselőire is. Arról a formai, de egyúttal tartalmi kérdéstről van ugyanis szó, hogy milyen arányban kell szerepelnie a legközismertebb Dante-műnek, az *Isteni Színjátéknak* az értelmezésben (azon belül a *Paradicsomnak*) és milyenben a többi – talán nem kevésbé fontos – műnek, hogy csak *Az új életre*, a *Vendégségre* vagy az *Egyeduralomra*

utaljak. Maga a főmű a világirodalom egyik legenigmatikusabb alkotása, tehát csak annak hermeneutikai elemzése is több lehetőséget tartogat nem is egy kutató számára.

Pál József kitűnő ismerője az *Isteni Színjátéknak*, értelmezése rendkívül figyelemre méltó. Ez annak a hihetetlen széleskörű erudíciónak köszönhető, ami a szerzőt jellemzi. Különösen járatos a középkori teológiai, vallási, bibliai és irodalmi témakörökben, ami megkülönbözteti őt szinte minden magyar dantológustól. Könyvének is ez adja egyedi, különleges jellegét. A költő Ravenában található sírfeliratának megfelelően Dantét „középkori teológusnak” nevezi. Ez a vitatható és a szakirodalomban is vitatott megnevezés csak akkor jogos, ha a középkor egyetemes ismereteivel rendelkező tudóst, művészt jelöl. Annak bizonyítása azonban, amely felé Pál József hajlik, hogy kizárólag csak a keresztény teológia képviselője lenne Dante, számos mellette szóló érv ellenére kiváltja a dantológusok némelyikének (az olaszok közül például Enrico Malatónak, a magyarok közül Kelemen Jánosnak és jelen sorok írójának is) az ellenvéleményét.

Vizont eldölni látszik (éppen Pál József alapos műve alapján is) az a vita, ami az utóbbi száz évben különböző álláspontokra osztotta a Dante művével tudományos alapon foglalkozó tudósokat. Ez pedig Dante kollokációjának, korszakban történő elhelyezésének kérdése, azaz, hogy Dante mennyire tekinthető középkori, illetve humanista művésznek és gondolkodónak. E monográfia megjelenésével egy időben adta ki magyarul Mátyus Norbert azt a külföldi szerzők által írt tanulmánykötetet, amelynek már a címe is irányadó ebben a kérdésben. A *Dante a középkorban* címmel megjelent kötet olyan prominens szerzőket vonultat fel, mint Eric

Auerbach, Étienne Gilson, Bruno Nardi vagy Charles S. Singleton. Eszmetörténeti korszakolás tekintetében mérvadó szerzőkről van szó, akik szerint nem lehet vitatni Dante gondolkodásának középkori jellegét. Pál József, aki jól ismeri a nemzetközi dantisztika eredményeit, tulajdonképpen ehhez a fő irányhoz kapcsolódik monográfiájával. De filozófiai és társadalomfilozófiai szempontból ez azt jelenti-e, hogy Dante premodern szerző, akinek az életművében nincs semmi modern? Akkor mi magyarázza rettentő népszerűségét? Számos olyan probléma marad még a tudósok számára, ami a már eldölt kérdés továbbgondolására ösztönöz.

Pál József, azon túl, hogy rendkívül járatos a Dante-szakirodalomban, kiváló ismerője a modern irodalomtudományi módszereknek. Művében ezeket juttatja érvényre: a hermeneutikát, a jelelméletet, amelyek segítségével értelmezni tudja a középkori szimbolizmus tartalmát. S ebben jelenik meg Pál József könyvének egyik legfontosabb módszertani előfeltevése és megoldási módja. Szerinte ugyanis külön kell választani a jelet és a dolgot, amit a jel ábrázolni kíván. S ez Dante esetében rendkívül fontos elvnek bizonyul, hiszen a dantei szöveg jelentéstartalma igen sokrétű és sokrétegű. A szövegtestben „ami lényeg volt, a teremtett világon túlra mutatott, a láthatatlan valóság viszont főleg másként, szimbólumokon keresztül, allegorikus módon jelenhetett meg.” A szavak Dante főművében – Pál József szerint – elrejtették, majd az értő olvasó számára feltárták, és feltárják „isteni tartalmukat”.

Pál József monográfiájának – véleményünk szerint – ideológiai tartalma is van: osztani látszik azokat a középkori felfogásokat, hogy a világ duális, egy földi és egy égi világra oszlik. A művész, jelen esetben Dante ezt

ábrázolja, és a helyes irodalomtudományi módszer, jelen esetben a szerzőé, feladata ezt a kettőséget felszínre hozni. Dante esetében ez jól működik, mert a középkori világot jól ismerő Pál József képes feltalálni azokat a rejtett üzeneteket, amelyek a szavak, a fogalmak és az utalások mögött vannak. „A tapasztalati világ teremtményei [...] jelzik Isten láthatatlan dolgait”, és mi a jelben ráeszmélünk az isteni „igazságra, a dolgok mibenlétére”. A Danténál található sok szimbólum pedig a „háromas struktúra szerint elképzelt mindenséget zárja magába és tükrözi: a láthatatlan Teremtőt, a teremtett világot és a »tanút«, a kapcsolatot felismerő és (mint Isten analogonja, részben) építő embert” (74.). A természet, a realitás – szerinte – legfeljebb csak kiindulási pontként van jelen az *Isteni Színjátékban*. A főmű leglényegesebb üzenete (ez már korábbi könyvében is szerepelt), hogy a látomásos utazás célja és Dante célja az „istenlátás leírása”. A szépség pedig „a teológiai igazság ábrázolásának szükségszerű velejárója” (13.). A szerzőnek ezek a megállapításai vitathatóak és vitatottak is a szakirodalomban, de egyben ezek Pál József könyvének eredeti aspektusai is.

Pál József könyvében állást foglal abban az irodalomtudományi vitában, hogy vajon kell-e az elemzésnek figyelembe venni az elemzett művek történelmi hátterét, korának társadalmi-tartalmi összefüggéseit vagy sem. A strukturalista és posztstrukturalista elméletek ezeket a szempontokat másodlagosnak vagy éppen elhanyagolhatónak tartották. Pál József könyvének kifejezett érdeme, hogy felvállalja a dantei életmű történeti és eszmetörténeti hátterének bemutatását. Sőt, éppen ebből vezeti le a világirodalom legolvasottabb szerzője művének értelmezését, és von le belőlük érvényes következtetéseket.

Ez az értelmezés pedig filológiaiilag rendkívül pontos. Mint italianista, vizsgálja Dante nyelvi megoldásait, például hogy bizonyos kifejezések (*forma, rosa* stb.) hányszor szerepelnek és milyen szövegösszefüggésben. A filológiai munka így kapcsolódik fontos tartalmi kérdésekhez. Figyelemre méltó az is, ahogy Dante tudatos rímszerkesztési módját elemzi. Kimutatja, hogy a költő kezdetektől, már *Az új élet* verses részeitől kezdve, milyen átgondoltan választja meg rímeit. A főműben a „tudós rímek”, a precíz verselési technika az egész kompozíció szerves része, és a *dolce stil nuovo* időszakától kezdve jellemzik őt, ám a „szent rímek” (Szent Bernát imájában) már a főmű sajátosságai. Pál József kimutatja, hogy Beatrice nevével csak hét rím hozható összefüggésbe, ami Beatrice rejtett lényegét adja vissza (például *dice* és *felice*), amelyek sokszor ismétlődnek is a szövegben (172.). Ebben is egyik fontos alapgondolatát látja a szerző igazolódni: „nemcsak a költészet teológia, hanem a teológia is költészet” (46.).

Nem szokványos, de igen eredeti viszont a könyv felépítése: előbb tárgyalja az irodalomelméleti kérdéseket, azokat a poétikai problémákat, melyek alapján elemzését el fogja végezni, utána kezdi a dantei életpálya és életút bemutatását. Közben hosszú kitérőket tesz apróbbnak tűnő középkori teológiai kérdések ismertetésére. Lenyűgöző az az ismeretanyag, amit könyvében a középkori teológiával kapcsolatosan felhalmoz Szent Anzelmtől, Petrus Lombardustól Szent Ágostonon és Szent Tamáson át Poitiers-i Petrusig, például. Mindez nehezíti is a könyv olvasását, hiszen olykor olyan részletproblémákra tér ki, aminek a megértése a mai átlagos értelmiségi olvasó számára sem kis nehézséget okoz. Ezért úgy véljük, hogy Pál József könyve, a benne felhalmozott hatalmas erudíció, tudás-

mennyiség okán inkább csak a szűk szakma figyelmére tarthat igényt. Ez ugyanakkor érdeme is, hiszen számos részkérdésre ad hiteles és elfogadható magyarázatot.

Azért is fontos kiemelni Dante-könyvével kapcsolatosan, hogy Pál József komparatista is egyben, mert – mint az Akadémia Kiadónál korábban megjelent *Világirodalom* című kötet főszerkesztője, – ebben a könyvében is utal azokra a vonatkozásokra, amelyek Dantét a világirodalom és az európai művészet számos más alakjához (például Lessinghez, Mozarthoz, Baudelaire-hez, Adyhoz, József Attilához stb.) köti. Különösen fontos kiemelni azokat a párhuzamokat, amelyeket Dante és Goethe között talál a szerző. Mindketten ugyanis szimbólumokon és allegóriákon keresztül törekedtek a „lét mélyebb érzéséhez és értéséhez” (62.). Érdekeselek azok a szempontok is, amelyek Dante és Michelangelo művésze között felfejthetők. Ez utóbbival

kapcsolatban Pál József felidézti, hogy Michelangelo két szonettet is írt Dantéről, rabszolgái a terhet cipelő pokolbéli gögösöket idézik, és a Sixtus-kápolna mennyezetfreskójának hármastagozódása is dantei ihletésű lehetett.

A kötet tipográfiai megjelenése is különleges. Lapjai a *Codex Italicus 1* megsárgult, a 14. századból származó *Isteni Színjáték* kódex lapjait kölcsönzik, ami kissé megnehezíti a szöveg olvasását, de igen tetszetős. Ráadásul benne az eredeti kódex – amit Pál József olasz kollégákkal közös kiadásban jelentetett meg Veronában, 2006-ban – képi anyaga is jelen van. A nemzetközi hírű szerző talán ezzel is valamilyen folytonosságot sugall a dantei életmű és saját felfogása között. (*Pál József: Dante. Szó, szimbólum, realizmus a középkorban, Budapest: Akadémiai Kiadó, 2009.*)

Szabó Tibor

egyetemi tanár
Szegedi Tudományegyetem

Vörös arzenál

Germuska Pál új könyvében a szocialista országoknak a KGST keretében megvalósított hadiipari együttműködését, a korabeli dokumentumokban némi eufemizmussal „speciálisnak” nevezett katonai termékek szakosítási megállapodásainak alapelveit és gyakorlatát mutatja be.

Germuska kutatói pályájának kezdete óta különös affinitást mutat a magyarországi szocialista hadiipar és fegyveres erőszakszervezetek története iránt. Az utóbbi évtizedben ez a kérdéskör (szűkebben a szocialista országok hadiiparának nemzetközi együttműködése) vált fő kutatási területévé. Annak ellenére, hogy a KGST döntő módon determinálta a szocialista országok fejlődését, erről a nemzetközi gazdasági együttműködési szervezet-

ről a rendszerváltás óta komolyabb feldolgozás nem született. A szerző ezért magával az integrációs szervezettel, annak megalakulásával, működésének történetével is kénytelen volt foglalkozni.

A Szovjetunió és Magyarország között az első hadiipari együttműködési megállapodás megkötésére 1948-ban került sor, amelyet számos további követett. A totális kommunista hatalomátvétel után megkezdődött a magyar hadsereg szovjet haditechnikára és fegyverzetre való átállítása.

Az 1949 elején Moszkvában alapított KGST működése az első néhány évben a tagországok közötti bilaterális, egy évre szóló kereskedelmi megállapodások megkötésére korlátozódott. Az együttműködés korszerűbb formáinak megteremtéséről, a gyártás szako-

sításáról és a termelési kooperációkról, vagyis a tagországok között tapasztalható párhuzamosságok felszámolásáról, a méretgazdaságosságból adódó előnyök kiaknázásáról 1956 elején születtek meg az első megállapodások. A tervek koordinálása és a sokoldalú együttműködés elősegítése érdekében 1956-ban egy sor ágazati állandó bizottság mellett megalakult a KGST Hadiipari (Együttműködési) Állandó Bizottsága, amelynek legfontosabb feladata a KGST-tagállamok haditermelésének koordinálása, a párhuzamosságok felszámolása, egyes termékek szakosított termelésének biztosítása volt. A Hadiipari Állandó Bizottság üléseiről felvett jegyzőkönyvek az 1980-as évek elejéig kutathatók. Sok más primer forrás mellett ezek a jegyzőkönyvek adják a kutatás számára a legfontosabb információkat.

Bár a KGST-tagországok együttműködése a hadiipar terén is akadozott, a gyártásszakosítási egyezmények ellenére sokszor ezen a területen is párhuzamos termelés folyt, illetve a tagországok időnként megsértették a megállapodásokat, mégis, a szocialista integrációs tömbön belül itt működött a legjobban a kooperáció. A KGST-n belül az 1960-as évek első felében a polgári termékeknek alig 2%-át állították elő szakosítási egyezmények keretében, míg a Magyarországon ebben az időszakban gyártott hadiipari termékeknek mintegy 40, a katonai exportcikknek pedig már több mint 70%-a szakosított termék volt.

Az 1960-as évek elején az amerikai kémrepülőgép Szovjetunió fölött történő lelövése, a berlini fal felépítése és a kubai válság jelezte a két nagyhatalom konfliktusainak éleződését. Ebben a helyzetben Nyikita Hruscsov szovjet pártfőtitkár kezdeményezésére a keleti blokkban újabb nagyszabású fegyverkezési program indult el. Magyarország a II. ötéves

tervben eredetileg előirányzott 34,5 milliárd Ft közvetlen honvédelmi kiadását menetközben 4,2 milliárd Ft-tal emelte. A hadsereg ütőképességének a növelése a teljesen elavult honi légvédelem korszerűsítésével kezdődött, majd az évtized közepére megtörtént a szárazföldi csapatok átfegyverzése is. A Magyar Néphadseregben 1959 és 1965 között több mint háromszorosára nőtt a vadászrepülő és lokátorok, közel négyszeresére az elfogó vadászrepülő és közepes harcokocsik száma.

A nagyszabású – és a polgári célú fejlesztések elől óriási összegeket elvonó – katonai fejlesztési tervek felgyorsították a hadiipari cikkek KGST-n belüli szakosodását. A stratégiai fegyverek gyártását a Szovjetunió természetesen nem adta ki a kezéből, ellenben a repülőgépek, harcokocsik, lokátorok, páncélozott szállító járművek, rádiótechnikai berendezések gyártását az egyes tagországokra testálta azzal, hogy azok saját szükségleteiken túl elégsék ki a többi szocialista ország igényeit is. A nemzetközi hadiipari munkamegosztás keretében Magyarország páncélozott szállító járművek, légvédelmi ágyúk, tüzségi rádiólokátorok és rádióállomások gyártására vállalkozott. A magyar hadiipari külkereskedelem egyenlege 1950 és 1975 között mindvégig jelentős hiányt mutat (egyedül az 1956–60 közötti időszak egyenlege közelít a nullszaldóhoz). A passzívumban a magyar-szovjet hadiipari csere számunkra abszolút hiánnyal záruló egyenlege a döntő. A Szovjetunióból származó katonai termékek értéke ugyanis messze meghaladta az oda irányuló magyar export értékét. A többi szocialista országgal a szaldó kiegyenlített, sőt NDK-viszonylatban jelentős magyar többletszállításokat tapasztalunk. A magyar szempontból összességében hiánnyal záró hadiipari külkereskedelem tovább növelte a magyar gazdaság